

LATIN NYELVŰ EGYHÁZI, JEZSUITA IRODALOM (TARNAI ANDOR)

A latin egyházi literatúra a 18. század első felében virágkorát élte Magyarországon. Hatalmas termésének jó része, a szorosabb értelemben vett teológiai művek ebben az időszakban már semmiképpen sem tartoznak bele az irodalomtörténetbe, hiszen a valódi irodalom fejlődése szempontjából már nincs szerepük, s íróik az igényes művészi megfogalmazásra sem törekedtek. A latin jezsuita literatúra azon termékei és ágai viszont, amelyeket elsősorban világi olvasóközönségnek szántak, fejlődéstörténeti jelentőségüknél fogva fontos részei az 1700 körüli évtizedek magyar irodalmának. Komoly értéket, a történetírói teljesítményeken kívül, ugyan alig találunk benne, a magyar nyelvű nemesi irodalom mondanivalói és műformái azonban – egészen a 19. századig – teljesen érthetetlenek volnának nélküle. E latin jezsuita irodalomnak már az előző periódusban akadt egy neves előfutára: Nádasi János (1614–1679), aki a rend vezető személyiségei közé tartozott. Bámulatos termékenységgel ontotta az erkölcsnevelő könyveket, melyek számos külföldi kiadásuk és nemzeti nyelvű fordításuk révén európai hírnévhez juttatták. Jellemző azonban, hogy hazai közönsége a 17. században szinte egyáltalán nem volt; magyar olvasókhöz a jezsuiták ekkor még magyarul szóltak. Nádasi egyes nevezetesebb munkái (pl. *Maria agonizantium 408mater* (Mária, a haldoklók anyja), 1640; *Pretiosae occupationes morientium* (Haldoklók drága foglalatosságai), 1657; *Calendarium exhibens methodum practicam bene moriendi* (Naptár a jó halál gyakorlati módjának példáival), 1665) csak a 18. században adták ki Magyarországon, amikor a latin a magyar nemesség második anyanyelve lett. Nádasi munkájának folytatói, a 17. század végének és a 18. század elejének latin jezsuita írói viszont már késelem nélkül utat találhattak a nemesi olvasókhöz.

Szentiványi Márton

A sokoldalú, de szigorúan jezsuita szempontú ismeretterjesztés legnagyobb munkásságú hazai képviselője Szentiványi Márton (1633–1705) volt. Gazdag Liptó megyei családból származott, apja és két testvére alispánságot viselt, László nevű unokaöccse pedig, aki Carafa eperjesi vértörvényszékének egyik bírója volt, szolgálataiért bárói, 1690-ben grófi címet kapott az uralkodótól. Szentiványi Márton 1667-től kezdve jobbára Nagyszombatban tartózkodott, tanári, cenzori, rektori hivatalokat viselt. Irodalmi munkásságát döntően meghatározta, hogy a rend megbízásából ő szerkesztette 1675-től haláláig a nagyszombati kalendáriumot (*Calendarium Tyrnaviense*), s ebbe – hivatásánál fogva – a legváltozatosabb tárgyú cikkeket írta. Az itt megjelent írásokból állította össze élete főművét, a *Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (Érdekes és válogatott írások gyűjteménye mindenféle tudomány területéről összeszedve), (Nagyszombat 1689–1702) három vaskos kötetét. A munka, melyet Szentiványi enciklopédiának nevezett, címevel híven fejezi ki a tartalmat: valóban az emberi ismeret egész területéről összehordott válogatott kuriózumok kusza gyűjteménye.

Valamennyi kötet három részből áll, s ezek mindegyike további tíz egységre oszlik. A részek egymásutánjában azonban semmiféle logikai rend sincsen, a tízes csoportok belső felépítése is merőben formális. Az első kötet első tíz egysége természettudományi értekezéseket foglal magában, a másodikban azonban már csak annyi a közös, hogy az idesorolt darab mind "ephemeris". E szón a kor kegyességi irodalmának egyik kedvelt formáját, az év napjaira kalendárium-szerűen elosztott lelki olvasmányokat és elmélkedésre való anyagokat értették. Szentiványi ephemerisei napokra adagolva rendkívül heterogén tárgyakat ölelnek fel: asztronómia, egyháztörténet és gazdasági ismereteket tartalmazó tabellák mellett szerepelnek Mária életéből és az Üdvözlégy szavaiból kiagyalt anagrammák is. (Az a téves nézet, hogy Szentiványi hírlapot, s ez esetben a legkorábbi magyar újságot adott ki, onnan eredt, hogy az "ephemeris" kifejezésnek van hírlap értelme is.)

Szentiványi az ismereteket a skolasztikus teológia szűrőjén át juttatta el olvasóihoz. Ahol nem állt fenn a

veszély, hogy ellentétbe kerülhet a hittételekkel, friss elevenséggel és jó tájékozottsággal írt: a lehetőséghez képest modern értekezést szerkesztett például az optikáról, új utakon járt a botanikában, foglalkozott műszaki, építészeti problémákkal. A csillagászatban viszont 409már nem ment túl Arisztotelész néhány elavult tételének elvetésén, a kopernikuszi világméretet a "hamis és kétes létezésű dolgok" közé sorozta. Politikai és ökonómiai irataiban rendje íróit és Justus Lipsiust követte. Elítélte az abszolutizmust, de tisztában volt az államháztartás stabilitásának fontosságával, példaként Franciaországot, Angliát és Hollandiát emlegette, helyeselte a luxuscikkek megadóztatását, az ipar és a kereskedelem fellendítésére irányuló törekvéseket. Ökonómiai nézeteit a jezsuiták utóbb önálló kiadványban is publikálták.

Az ismeretek e tarka egyvelegébe aránylag a Magyarország múltját és jelenét megvilágító adatokból vegyített a legtöbbet. Ezeket különböző tárgyköröket felölelő időrendi táblákba, katalógusokba szerkesztette. Történelem és földrajz, jogi, közigazgatási és gazdasági ismertetés, egyházi és világi történelem egységét a jezsuita politikai tudomány biztosította. Ennek jegyében vette szövegkiadói gondozás alá Werbőczy *Tripartitumát* (Háromkönyv) és az országgyűlési törvénytárat, melynek jelölésére ő használta először a *Corpus Juris Hungarici* (A magyar jog gyűjteménye ("Magyar törvénytár") elnevezést (1696). Történeti közlései érdekében forrásokat igyekezett felkutatni: ismerte a *Képes krónikát*, Oláh Miklós *Hungariáját*, Szántó István kéziratait és sok oklevelet, főleg papi levéltárakból és a kancelláriából. Az irodalomtörténeti ásnak is szolgálatokat tett általa, hogy egyháztörténeti táblázatai végén felsorolta a tárgyalta időszak egyházi és világi íróit, a magyar történelemhez pedig összeállított egy hazai írói névjegyzéket.

Szentiványi enciklopédiája egyes részleteiben nem végzett haszontalan munkát. Adataira a 18. század tudósai gyakran visszanyúltak, egyes tárgykörök akkoriban elérhető ismeretanyagának összeállításával helyenként úttörő munkát végzett. Az egész mű értékét lerontja azonban a mesterkéltséget, a tudományosság és a hitbuzgalom állandó egybekeverése, a Habsburg-uralom és a rendiség megerősítésére irányuló szándék, melyek folytán munkája alatta marad Apácai logikus felépítésű és a polgári haladást előmozdító *Enciklopédiájának*.

Hevenesi Gábor

A jezsuita aszketikus irodalom legnevesebb magyar képviselője, Nádasi János ez irányú munkásságának folytatója Hevenesi Gábor (1656–1715) volt. Nemesi családból származott; Nagyszombatban, Grácban és főleg Bécsben működött, ahol mint a Pazmaneum és a jezsuita kollégium rektora, Kollonich Lipót gyóntatója és a jezsuita rend tartományfőnöke végezte szolgálatait.

Legkedveltebb területe a moralizáló elmélkedés volt, melynek keretében az érzelem- és képzeletvilág megragadására alkalmas szépprózai eszközöket is a vallásosság szolgálatába állította. *Diarium adolescentis studiosi* (A tanulóifjú napi elfoglaltsága) című könyvében (Bécs 1697), amely a győri Mária-kongregáció költségén látott napvilágot, szentéletű ifjak életéből vett tengernyi példa kíséretében írta meg, hogyan 410ossza be napját a jezsuita iskolában nevelkedő fiatal nemes. Fáradhatatlan volt a különböző szent naptárak szerkesztésében: a *Calendarium eucharisticumban* (Naptár az Oltáriszentség tiszteletére), (Bécs 1707) az oltáriszentség imáadására, a *Flores quotidianiban* (Mindennapi virágok), (Bécs 1714) a szüzesség megőrzésére, az *Ars bonae mortisban* (A jó halál művészete), (Bécs 1695) a Mária-tiszteletre szedett össze történeteket az év minden napjára. Az utóbbit Mária-kongregációknak írta, s a napi történethez kapcsolt elmélkedést egy-egy vitakérdéssel toldotta meg: volt-e beteg, koldult-e valaha Mária; miért nem mondják az evangélisták, hogy jelen volt az utolsó vacsorán stb. *Calendarium Marianumában* (Mária-naptár), (Grác 1685) minden kommentár nélkül azoknak a katolikus fegyveres győzelmeknek a történetét adja, melyeket pogányok és eretnekek ellen Mária segítségével vívtak ki. A kiadványt a megjelenésekor folyó török elleni felszabadító háborúk tették aktuálissá. Kalendáriumainak egy csoportját a jezsuita szentek életéből és irataiból állította össze; *Scintillae Ignatianae* (Szent Ignác szikrái), (Bécs 1705) címmel Szent Ignác találó rövidséggel megfogalmazott mondatait írta szét az év

napjaira; a Xavéri Szent Ferenc leveleiből vett idézetekből megszerkesztette a *Flores Indicit* (Indiai virágok), (Bécs 1694), 366 csodájából pedig a *Fructus Indicit* (Indiai gyümölcsök), (Bécs 1696). A szentek életrajzainak számát több könyvvel növelte. Az egyikben Szent Józsefét dolgozta fel, aki a Habsburg tartományoknak és a trónörökösnek egyformán védőszentje volt (*Amores Josephini* (Szent József szeretete), Bécs 1692). Hangoztatja benne, hogy csak hiteles forrásokat használt, de ezek közé tartoznak nála a misztikusok látomásai és a skolasztikusok következtetései is. Szentjéről tudja, hogy anyja fájdalom nélkül szülte; egy fejezetre való mondanivalója van arról, hogy miképpen tanulta az ácsmesterséget; tudósít József szüzességi fogadalmáról; külön cím alatt foglalkozik a misztikus Nagy Szent Teréznek a tárgykörbe vágó nyilatkozataival.

Ő állította össze a magyar szentek életrajzainak reprezentatív gyűjteményét *Ungaricae sanctitatis indicia* (Szent életű magyarok), (Nagyszombat 1692) címmel. Az író a metszetekkel díszített, csinos kiállítású könyvben a nemzet kiválóságának ékes bizonyságaként állította olvasói elé az élettörténeteket, Magyarországot – 17. századi rendtársát, Inchoffer Menyhértet idézve – a katolikus egyház szentélyének nevezte, és nemesi frazeológiából származó sajnálkozással azon sópánkodott, hogy honfitársai a kül- és belháborúk miatt nem ismerik nemzeti múltjuk dicsőséges fejezeteit; ő maga is kénytelen volt külföldi forrásokból összeszedni a legszükségesebb tudnivalókat.

Valószínűleg az e munka közben tapasztalt hiányosságok láttán indította meg nagyfontosságú vállalkozását, a hazai történeti források gyűjtését. Ennek érdekében *Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae* (Anyaggyűjtési útmutatás Magyarország egyháztörténeti évkönyveihez) címmel felhívást bocsátott ki, melyben a magyar egyháztörténet 411 gazdag forrásanyag felhasználásával történő feldolgozását tűzte ki célul. Az indoklást nemesi szólamokból fűzte össze: a tíz tartományt uralma alatt tartó Magyarország, melynek kiterjedése óriási, földjének termékenysége bámulatos, virágzó egyházi élete világhírű, a sok háború miatt nem tud önnön nemesi dicsőségéről, mert a bizonyító emlékek elpusztultak. Bár Hevenesi egyháztörténetet tervezett, gondolt rá, hogy a felgyülemelő anyag a politikai irodalomban is használható legyen. Ezért figyelmeztetett a felhívásban a földrajzi, közigazgatási, katonai, család- és művelődéstörténeti adatok gyűjtésére is. Vállalkozását Kollonich is melegen pártfogolta; ennek köszönhető, hogy korábban hozzá nem férhető levéltárak is megnyíltak az iratmásolók előtt. A szorgalmas munka 140 kötetet eredményezett, s a gyűjtemény a következő periódus jezsuita történetírásának legfőbb forrásává vált.

Hevenesi a századforduló jezsuita irodalmának legjelentősebb alakja. Aszketikus műveivel betetőzte a latin nyelvű jezsuita-barokk kegyességi irodalom 17. században megindult fejlődését; műveit németre, franciára is fordították, s hazai népszerűsége is páratlan: könyveit a 18. század közepéig újra és újra kiadták, a kisebbeket kétkötetes gyűjteményben publikálták (Nagyszombat 1714). Kortársai hitbuzgalmi művei miatt becsülték nagyra, az erre a működési körre visszavezethető történetírói kezdeményezései azonban a jövő szempontjából jóval értékesebbnek bizonyultak.

Timon Sámuel

Az első valódi történetíróvá fejlődő jezsuita tudós, Timon Sámuel (1675–1736) Nagyszombatban a retorikát, Kassán a teológiát adta elő; tudományos szempontból legtermékenyebb utolsó éveit ugyancsak Kassán töltötte.

Első könyvében (*Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia* (Magyarország nevezetes városainak és mezővárosainak helyrajza), Nagyszombat 1702) a jelenkori Magyarország városainak leírását nyújtotta. Ez második részként jelent meg rendtársa, Hidi Gergely munkája után, aki viszont az ország honfoglalás előtti topográfiáját írta meg. Mindkét kiadvány visszhangzik a nemesi és a jezsuita történeteszmélet frázisaitól: azért pusztult el minden, mert az ország szinte szakadatlanul hadszíntér volt; a régi dicsőséggel a szomorú jelen áll szemben, melynek fő okozói a belső viszályok és a vallási megosztottság; a nemzeti sors döntő fordulatát a mohácsi vész jelzi. A történeti feldolgozásnak az a célja, hogy a magyar utódok megtanulják, hogyan nézzenek hazájukra, a külföldiek pedig becsüljék meg az

"apostoli királyságot".

Timon ezután történeti kronológia kidolgozásához kezdett. Az első két rész 1714-ben Nagyszombatban *Synopsis novae chronologiae* (Új időrendi összefoglalás) címmel jelent meg, a harmadik, 1526-tal bezárólag ugyanott 1715-ben, a negyedik és ötödik (1526–1564, ill. 1564–1576) 1718-ban és 1719-ben *Brevis commentarius* (Rövid magyarázat) cím alatt. Timon célja a korábbi magyar történelmek hiányainak pótlása, hibáinak kiigazítása volt. Határozott kritikai programja van: "az igazságra törekszünk – 412írta –, nem a másokkal való egyetértésre." A nemesi rendiség és a jezsuitizmus szemlélete persze itt is érvényesül: a nemesi dicsőség emelésére elsőnek kapcsolja be az ország történetébe a melléktartományokét, kutatásai által újabb kiváló személyekkel és példás tettekkel akarva gazdagítani a magyar históriát. A történészkedés hasznát éppen ebben látta. Kronológiai munkája végleges fogalmazásban *Epitome chronologica rerum Hungaricarum* (Kronológiai kivonatok a magyar történelemből), (Kassa 1736) címmel jelent meg. Teljesen új benne az 1577–1676-ig terjedő részek krónikája; a hátralevő évszázadot a névtelenségben maradt Rost Tamás (1695–1765) írta meg helyette. Élete végén átdolgozva kiadta Timon pályája kezdetén írott földrajzi művét is *Imago antiquae Hungariae* (A régi Magyarország arculata) és *Imago novae Hungariae* (Az új Magyarország arculata) (Kassa 1733–1734) címmel, két kötetben.

Timon kutatásainak adatszerű eredményei már a maga korában is érdeklődést keltettek a helyi eseményeket és a családi genealógiát feljegyző nemesi dilettánsok körében. Apor Péter levelezést is kezdett a jezsuita tudóssal, s ennek válaszai az *Imago novae Hungariae* függelékeként nyomtatásban is megjelentek. Sokkal jelentősebb azonban ennél, hogy Timonnak a forráskutatásról és forráskritikáról már sokkal világosabb fogalmai voltak, mint elődeinek. Mélyen lenézte azokat, akik egyetlen történeti munkával a kezükben mindent tudni véltek, s hangoztatta, hogy oklevelek használata nélkül semmire sem ment volna. A kutatómunka korábban alig ismert értelmiségi öntudattal töltötte el, könyvét a hozzá hasonló tudósoknak szánta, és utódaitól remélte a további előrehaladást. Kronológiai munkásságával sikeresen elő is készítette a következő szakasz jezsuita történeti iskoláját mind a szakszerűség, mind a magyar történet sajátos nemesi interpretálása szempontjából.

A prózai műfajok

A latin jezsuita irodalom fenti három kiemelkedő képviselőjén túl a hazai írók egész serege írt és publikált jezsuita-nemesi álláspontot tükröző polemikus, moralizáló, aszketikus, politikai műveket. Az azonos mondanivalót hirdető könyvek tengeréből irodalomtörténeti szempontból azok érdemelnek figyelmet, amelyek a száraz értekező modor helyett – a közönség megnyerése érdekében – irodalmibb formát választottak. Az értekezéseknek dialógusban, embléma-magyarázatban, aforizmákban, oráció-formában való feloldása, noha a jezsuita szerzők ezzel még nem tévedtek a szépirodalom mezejére, az irodalmi műveltséget is gazdagította, s példát szolgáltatott – igaz, csak a következő periódusban – hasonló műveknek magyar nyelven való szerkesztésére is.

A dialógus-formát – mélyet Rákóczi magyar nyelven hasznosított politikai mondanivalója számára – a jezsuiták főként polemikus munkáikban értékesítették. A kor egyik inkvizítori éberségű, a protestantizmus minden irodalmi megnyilvánulására tollat ragadó hitvitázója, Szerdahelyi Gábor (1660–1726) például *Colloquium* (Beszélgetés), (Kassa 1721) című könyvét, melyben Schreiber János 413modori polgárra rontott rá azok miatt, amit az városa leírásában (*Descriptio... civitatis... Modor* (Modor város leírása), Zittau 1719) az evangélikusokról mondott, dialógusformában szerkesztette meg. Két utazó ember, a jezsuita Theologus és az újonnan katolizált Neophitus találkoznak, és tárgyalják meg benne Schreiber állításait. A jezsuita Rajcsányi János (1670–1733) ugyancsak párbeszédese formában írt a régi ellenfél, a protestánsok ellen. *Peregrinus Catholicusa* (Katolikus vándor), (Kassa 1726) huszonkét beszélgetésből áll, a *Fides salutaris soli religioni Romano-Catholicae propria* (Az üdvözítő hit egyedül a római katolikus vallás tulajdona), (Nagyszombat 1731) húszból. Az elsőben az unitáriusokat támadta, s utolsó fejezetét, melyben Almási Gergely Mihály püspök *Tractatus aliquot succincti* (Néhány rövidre

fogott értekezés), (Kolozsvár 1702) című kiadvánnyal vitázik, több szereplő felléptetésével egész színpadi jelenetté dolgozta ki. Egy katolikus és egy lutheránus közötti familiáris beszélgetést írt Báchmegyei István Pál († 1735) orvos is áttérése után annak bizonyítására, hogy a római katolikus az egyedül igaz vallás. (*Otia Bachmegeiana* (Báchmegyei nyugodalma), Nagyszombat 1733).

A jezsuita propaganda szolgálatába állított emblematicának példája a Hevenes Gábor kiadásában megjelent *Succus prudentiae* (Bécs 1680) című, díszes kiállítású munka, mely ötven, metszetekkel ábrázolt jelmondatot magyarázott; valamint Vanossi Antal (1683–1757) *Idea sapientiae* (A bölcsesség ideái), (Bécs 1724) című könyve. Ez utóbbinak metszeteivel, külső formájával a szerző, saját bevallása szerint, a "művelt szellemnek" akart kedveskedni, s Horatius tanítása nyomán a hasznot a gyönyörködtetővel óhajtotta elegyíteni.

Mint Hevenes vallásos témákat történetekkel illusztráló kalendáriumai mutatják, igen népszerű műfaj volt a példatár, illetve az azzal összekötött aforizma-gyűjtemény. Előszóval választották ezt a formát politikai felfogásuk és a jezsuitizmus szellemében átfogalmazott nemesi nacionalizmus terjesztésére. Ennek a célnak felelt meg – kihasználva a Hunyadi-ház népszerűségét – az *Idea principum in sapientia coronata Matthiae Corvini* (Fejedelmek eszményképe, Corvin Mátyás királyi bölcsességében), (Nagyszombat 1713) című kiadvány, melynek szerzője a király életéből epizódokat szedve össze és politikailag kommentálta azokat. A fejezeteket "oszlopok"-nak nevezi, mindegyiknek középpontjában egy-egy uralkodói erény áll. A bölcsességet, bátorságot, okosságot, igazságosságot, kegyelmességet és az alattvalók szeretetét megelőzve az első helyet azonban – Zrínyi Mátyás-tanulmánya után! – a vallásosság kapta, a vallási türelmetlenség dicsőítésével.

A magyar história más, régebbi és újabb hőseivel is egész sor könyv foglalkozott. E kiadványok céljáról különösen világos szavakkal beszél a *Stratagema Martis Ungarici* (A magyar Mars hadművészete), (Nagyszombat 1716) című, amely a hadi dicsőség népszerűsítésére az 1716–1719-i török háború kezdete alkalmával jelent meg. Az ajánlás és az előszó a példák erkölcsnevelő hatásáról értekezik; a hazaszeretet legfőbb tartalma eszerint az ősök erényeinek követésében áll. A több mint három évszázados török–magyar harcok értelmét pedig abban látja, hogy a 414magyar nemzet áldozataival a török Hold ellen megvédelmezte a római Napot. A nemesi harciasságot propagáló jezsuita példatárak között leghosszabb életűnek Gasó István (1711–1755) kis könyve, a *Bellica Hungarorum fortitudo* (Magyar hadi vitézség), (Nagyszombat 1745) bizonyult. A dialógus-formát is alkalmazó munkában két jóbarát beszélget: egyikük, aki több iskolát végzett, meséli el benne a régiek hőstetteit katonának állt társának. A győzelmekben az elbeszélő döntő szerepet juttat a jámbor ősök vallásosságának, Mária-tiszteletének.

A jezsuiták az ilyen kiadványokkal az üres retorizálás és a vallásos tanulságok előtérbe állítása ellenére is hozzájárultak a magyar történelmi ismeretek terjedéséhez; a nemesi nemzet dicsőségének a példái pedig joggal számíthattak népszerűsítésre az olvasók körében. Jellemző, hogy Gasó könyve még Batsányi János tetszését is megnyerte, aki le is fordította azt, igyekezve megszabadítani a vallásos sallangoktól (*Magyaroknak vitézsége*, Pest 1783).

Végül az oráció-formát egyrészt a gyakorlati retorikai képzés, a jövőndő országgyűlési és megyei szónokok készségének a kiművelése tette gyakorivá, de másrészt népszerűvé vált mint az olvasmányok szánt irodalom egyik műfaja, mint a tetszetős előadás egyik formája is. A közéletben értékesíthető szónoki tudás fejlesztését szolgálta például a *Concilium decemvirovum Hungariae* (Tíz magyar politikus tanácskozása), (Nagyszombat 1722) című magyar forrásokra támaszkodó könyv, mely tíz tanácsúr fiktív beszédét hozza egy elnök bevezető és berekesztő szavaival. A szónokok azzal foglalkoznak, hogyan lehet Magyarországot még boldogabbá tenni. A feladatok között első helyen áll a vallásos élet és a Mária-tisztelet elmélyítése; utána olyan témák következnek, mint az ifjúság nevelése, az irodalom fellendítése, a katonai fegyelem megszilárdítása, az ipar és a kereskedelem fejlesztése, az ország benépesítése, a fényűzés elleni küzdelem. Egy másik kiadványban történelmünk nagy alakjai döntő elhatározásukat indokolják meg beszéd formájában. (*Svasoriae regum Hungariae* (A magyar királyok rábeszélő szónoklatai), Nagyszombat 1728). Ebbe a sorba tartozik egy a Bonfininál és Istvánffyánál található

beszédekből szerkesztett antológia (*Livii Hungarici id est... Antonii Bonfini orationes* (A magyar Livius, vagyis Antonio Bonfini beszédei), Kassa 1732) is.

A retorika szabályai szerint, beszéd formájában szerkesztett értekezés legtisztább példája Graff Gábor (1696–1759) *Problema philosophicum* (Filozófiai probléma), (Kassa 1731) című munkája, mely tartalmánál fogva is figyelmet érdemel. A szerző az újszolasztikát és a jezsuita nevelési rendszert vette benne védelmébe egy külföldi bírálattal szemben. Az idegen kritikus mintaszerűen felépített és megírt latin beszédben az arisztotelizmus helyett világiak számára filozófia-történeti oktatást kívánt, mint amely legjobban megfelel jövődő hivatásuknak és a művelt társasélet kívánalmainak. A magyar jezsuita ugyancsak beszéddel válaszolt: a peripatetikus filozófiát mint a hitvédelem leghatásosabb fegyverét vette oltalmába, pártját fogta a rendi tanulmányi szisztémának; a női társaságban, szalonokban élő világi típusával szemben a komoly arckifejezésű, méltóságteljes közéletű férfiút állította példaképnek, s a 415skolasztikus Arisztotelészen kívül a többi régi és modern filozófust (Galilei, Descartes, Gassendi) csak éppen megemlékezésre nyilvánította érdemesnek.

A szerzetesi költészet

A jezsuita és más szerzetes-írók a prózában is népszerűsített gondolatokat és témákat előszeretettel öltöztették költői formába, hogy a hasznosnak minősített tartalmak gyönyörködtető előadásban váljanak népszerűvé. A poéta a témát rendszerint készen kapta feletteseitől, s nem tett mást, mint hogy a poétika szabályai szerint feldolgozta. Igazi költőegyenység ezért a latin szerzetesi szépirodalom művelői között nincsen, a nagyrészt névtelenségben maradt írókat csupán a sablonok felhasználásában tanúsított több vagy kevesebb találékonyság különbözteti meg egymástól.

A legnépszerűbb költői műfaj az epika volt, amelyet azonban elbeszélő jellegéből gyakran kivetkőztetett a mindent elárasztó barokk allegorizálás. A szerzők a téma reális magját, nemegyszer az apró részleteket is híven megőrizték, de a valóságot a képzelte, mitológiai és jelképes alakok felléptetése, az eseményekbe való állandó és döntő jelentőségű beavatkozása által szimbolikussá tették, az égi és földi dolgokat egybemosták, a tér- és időbeliséget eltüntették. Mikor például egy jezsuita költő III. Károlynak Savoyai Jenő parancsnoksága alatt megvívott török háborúját dolgozta fel (*Laurea prima Martis Austriaci... duce Francisco Eugenio Sabandiae principe... parata* (Az ausztriai Mars első koszorúja, melyet Savoyai Jenő Ferenc szerzett), Kolozsvár 1717), a történeti eseményeket szimbolikus személyek között folyó cselekménnyel helyettesítette: Mars Ottomannicus híveivel tanácsot tartva hadat üzen a kereszténységnek; Genius Christianitatis siratja a kereszténység veszedelmét, és segítséget kér Mars Austriacustól, aki meg is menti Genius Christianitatis; a vers azzal zárul, hogy Genius Romanus és a megmenekült tartományok köszönetet mondanak Mars Austriacusnak.

A Regnum Marianum-gondolat is ehhez hasonló allegorikus cselekmény keretében kapott költői kifejezést. A *Vetus Hungarorum in Magnam Dominam pietas* (A régi magyarok Mária-tisztelete), (Nagyszombat 1728) című költemény alaptétele, hogy az ország csak akkor lesz ismét boldog, ha visszaáll a régi Mária-tisztelet. A megjelenítés allegorikus történet keretében történt: a Kárpátok tövében Cybele szomorúan fekszik a földön; sírására megjelenik fia, Mars, akinek elpanaszolja, hogy az istennők és Fortuna elhagyták a földet, amely most terméketlenné vált; kiderül azonban, hogy Apollo ragadta el őket, mert nem tisztelték Minervát; de Juppiter szerencsére Apollo közbenjárására elrendeli, hogy Minerva tisztelete térjen vissza. Cybelén Magyarország, Apollón Jézus, Minerván Mária értendő. Ez a költői feldolgozásmód nemigen kedvezett az igazi nagyepikának; annál divatosabbá és egyben korjellemzővé tette viszont a kiséposzt, a hősköltemény járulékos formai elemeivel felcicomázott, rövid lélegzetű elbeszélő költeményt. A költők a kifejezetten epikus tárgyakat is szívesen tördelték részletekre, hogy azokat kedvük szerint kidolgozhassák. Az egyes darabokat 416azután egymás után sorolták, és művüket költeményfüzerré építették ki. *Columen orbis Christiani Joannes Hunniades victoriis de Ottomannica potentia clarissimus epico carmine celebratus* (Epikus vers a török hatalom fölött győzedelmeskedő Hunyadi Jánosról, a keresztény világ oszlopáról), (Nagyszombat 1724) cím alatt Árvai

György (1697–1759) Hunyadi János hét győzelmét énekelte meg ilyenképpen; Szűz Mária életét Prileszki János (1709–1790) 40 elégiában dolgozta fel *Historia Mariana brevi metro concinnata* (Mária története rövid versekben írva), (Kassa 1733) címmel, az osztrák ház utóbbi éveinek történetét pedig az egyes alkalmakhoz fűződő megemlékezések, alkalmi versek sorozatának keretében mutatták be a jezsuiták (*Mercurius, sive memorabilia Austriae superioribus annis gesta* (Hírmondó, azaz a legutóbbi évek nevezetes ausztriai eseményei), Nagyszombat 1720).

A jezsuita epikusok legjelentősebb kezdeményezése, hogy a rendi gondolatvilághoz simulva ők indították meg a magyar őstörténet költői feldolgozását, a honfoglalási eposznak a 19. századba mélyen benyúló divatját. A későbbi nemesi hősköltemények legkorábbi őst Repszeli László (1703–1763) írta, *Hunnias, sive Hunnorum e Scythia Asiatica egressus* (Hunnias, vagyis a hunoknak az ázsiai Szkítiából történt kivonulása), (Nagyszombat 1731) címmel. A hunok természetesen azonosak benne a magyarokkal; a szerző szerint olyanképpen, mint ahogyan a rómaiak a trójaiak leszármazottai, s ezzel már be is kapcsolta költeményét a vergiliusi hagyományba. Az európai népek emlékezetében rossz hírű Attilát, a hadi dicsőség mellett, Aeneas jámborságával felruházva teszi meg eposzi hőssé; nagyságáról csak azért nem tud szerinte az utókor, mert a harcias nemzetben a háborúk miatt senki nem akadt, aki az ősök emlékezetre méltó tetteit megörökítette volna. A rendi szellemű alapvetés után a barokk poézis minden eposzi sallangja ott ékeskedik a nemesi dicsőség szolgálatában. A hunok Herculestől származnak, Juppiter kedveltjei, ellenségük – Vergilius nyomán – Juno; a nép természetesen nem a szégyenteljes nélkülözés miatt keres új hazát, hanem isteni sugallatra; Attila fegyvereit Vulcanus kovácsolja, Szent László módjára vizet fakaszt a sziklából, könyörgésére hatalmas bölénycorda tör ki az erdőből éhező serege elé stb. Repszeli az eposszal rövidesen iskolát teremtett. Már a *Hunnias* felhasználásával írta meg Adányi András (1716–1795) a *Fastorum Hungariae pars I-II-t* (Magyar naptár. I-II. rész), (Kassa 1742), melynek alaptézisei: a magyar föld utolérhetetlen bősége és termékenysége, valamint lakóinak kegyessége és katonai erényei. A kegyes szkíták honfoglalásának a leírása természetesen ebben a műben is az égi hatalmak döntéséből, állandó beavatkozásuk kíséretében történik: az isten kardja az égből hull alá; Mars pedig aktuális politikai tanként lelkére köti kedveltjeinek, hogy hazájukat híven őrizzék, és óvakodjanak a polgárháborútól.

Nagy jövő állt a jezsuita-költészet egy másik műfaja, a költői levél, a heroida előtt is. Ez az ovidiusi eredetű műfaj, melyet már a magyar reneszánsz poétái is kedveltek, a jezsuitáknál általában szentek, hősök egymáshoz intézett fiktív leveleit jelentette; de kortárs-hős, sőt allegorikus alak is levelezhetett⁴¹⁷, például a Magyarországot jelképező Hungaria Máriával, a "magyarok nagyasszonyával". A Timon Sámuel elnöklete alatt tartott egyik nagyszombati vizsgára jelent meg Raab István (1686–1757) tíz heroidája *Hungarides epistolae et elegiae* (Magyar levelek és elégiák), (1714) címmel. Az elsőt az előzőtt Salamon küldte benne Szent Lászlónak. A jezsuita szerző a királyban a törvényes uralkodót dicsőítette, s hogy a szent hírében álló, remetévé lett trónkövetelőnek is juttasson valamit, őt megtette a visszavonultság fejedelmévé. A további levelek jobbára az előkelő származású személyek által gyakorolt aszkézist állítják előtérbe: Szent Imre és Marianna névre elkeresztelt jegyese a szűzies házasságról írnak, Margit királylány Kunigundának a kolostori életet ajánlja. Az *Epistolae heroum ac heroidum* (Hősök és kiváló asszonyok levelei), (Nagyszombat 1721) című kötet ugyancsak tíz, hasonló légkörben mozgó levelet tartalmaz, legnagyobbbrészt magyar szentektől: Szent István Szilveszter pápának, Szent Imre Mórnak ír benne, László király Salamonnal vált levelet, II. András Magyarországhoz fordul stb.

A jezsuita földrajztanítás poétizált formájaként indult meg a tájköltészet, a magyar föld felfedezése a szépirodalom számára. Ebben a műfajban az alkalmi verselők Ovidius mintájára a hazai hegyek, folyók, helységek eredetmondájával szórakoztatták az olvasót. A kiagyalt történeteknek a helyi mondákhoz semmi közük sincsen, a szerzők az elbeszélő költészetben használt machinák mintájára maguk koholták a mesét, hogy azután nemzeti büszkeséggel tekintsenek rájuk. A *Metamorphosis Hungariae* (Magyarország átváltozása), (Nagyszombat 1716) bécsi születésű írója, Schez Péter (1691–1756) Magyarország egész geológiáját, földrajzát és történelmét átmitologizálta. Vannak forrásai, mint Bonfini históriája és Wernher

György *De admirandis Hungariae aquis* (Magyarország gyógyvizeiről) című munkája, a könyv javarészét azonban az író maga találta ki, hogy az önelégült nemesi nacionalizmusnak kedvében járjon és a Habsburgokat dicsőítse. Néhány példa Schez leleményeiből: a Magyarországon megtelepedett Aetas Aurea és Argentea (Arany- és Ezüstkor) szolgáloja véletlenül kiönti a nektárt s ebből lesz a tokaji bor; Carpathus gigász Attila ellen támad, de legyőzve hegygé válik; Kassa Attila sisakjából keletkezik stb. A Habsburgok úgy kerülnek elő, hogy Ujvaria nimfa az Ister és Vág haragja miatt Újvárrá alakul (Érsekújvár); panaszai felhatolnak Juppiterig, aki békét ígér a földnek, melynek megvalósítója III. Károly lesz. Schez könyvét a 18. században olyan sikerült Ovidius-utánezatnak tartották, hogy Zichy Károly németre is átdolgozta (1768). A földrajzot poétizáló kiadványok közé tartozik a *Metamorphoses seu natales submontanarum superioris Hungariae urbium ac vinearum* (Átváltozások, vagyis Felső-Magyarország hegyaljai városainak és szőlőskertjeinek keletkezése), (Kassa 1728). Az író, Marotti Imre (1700–1728), felüdítő kirándulás és álomlátások keretében mondja el Kassa tágabb környékének magakoholta eredetmondáit. Az erdélyi hegyek történetével szórakoztató *Historia poetica montium Transylvaniae* (Erdély hegyeinek költői története), (Kolozsvár 1728) Hedri Antal (1702–1765) verselménye. A tájakat feldolgozó költészet egyik válfajában az egyes városok eredetét verselték meg.

418 Még a korszak elejéről való Csiba István könyve, a *Tyrnavia nascens* (A születő Nagyszombat), (Nagyszombat 1706); a divat késői terméke pedig a *Natales poetici civitatis Unghvariensis* (Ungvár városa keletkezésének költői története), (Kassa 1751).

A költői invenció "mesterfogásain" kívül a költők a nyelv és forma virtuóz kezelésével is törekedtek a gyönyörködtetésre. A jezsuita poéták bőven felhasználták a retorika eszközeit, elmerültek a részletek díszítő kidolgozásában, keresték az alkalmat a nyelvi bravúrra, fitogtatták jártasságukat a tudós költészet minden fortélyában. Az elmés szórakoztatásra való törekvésük ismét irodalmi rangra emelte a verses rejtvényt, melynek jellemző példája Világhi István (szül. 1705) *Colloquium Sphynxis cum Oedipo* (A Szfinx és Oidipusz beszélgetése), (Nagyszombat 1729) című kis füzet. A rejtvények egy részéhez megadta a szerző a megoldást, a többi – szavai szerint – még "Oedipusra", vagyis megfejtőjére várt. A rejtvényfejtéssel egyenrangú művelet volt a chronosticonok, valamint az anagrammák szerkesztése, s egy-egy így nyert szó, szócsoport, mondat "titkos értelmének" további értelmezése.

A szófaragásban, formai nehézségek keresésében és megoldásában azonban nem a jezsuita, hanem a piarista költők vitték el a pálmát. Iskolájukat Moesch Lukács (1651–1701) alapította meg már említett *Vita poetica*jával (Nagyszombat 1697), melyben a poétika illusztrálására a szerző saját verseit is kiadta. Moesch megrímelte a klasszikus lírai formákat, egyes esetekben virágalakban, geometriai alakzatokban nyomatta a sorokat, foglalkozott betű-kabalisztikával, amely szerint az ábécé minden betűje meghatározott számot jelent, s a sorok betűi valamilyen szempontból "titkos értelmű" összeget adnak ki stb. Tanítványai közül Halápy (Alapi) Konstantin (1698–1752) volt a legtermékenyebb. Köteteiben (*Tripartita devoti Parnassi Syrinx* (Az ájtatos Parnasszus három részre osztott Syrinxe), Nagyszombat 1730, *Odorum Leonino-Sapphicarum libri tres* (Rímes szaffikus mértékben írott ódák három könyve), Nagyszombat 1741) megrímelte a klasszikus strófát és leoninusokat adott ki. Egy kötetre való epigrammája, verses rejtvénye és sírfelirata is megjelent. (*Epigrammatum moralium, aenigmatum ac tumulorum libri VII.* (Morális epigrammák, rejtvények és sírversek hét könyve), Nagyszombat 1745.) *Apologorum moralium libri VI.* (Erkölcsei mesék hat könyve), (Nagyszombat 1745) cím alatt pedig Hevenesiek anekdotikus moralizálására emlékeztetve, disztichonokba szedett állatmeséket közölt mindennapi kegyes olvasmányul, hogy a jámborság könnyebben az olvasó szívébe férközzék, megmaradjon emlékezetében, és gyönyörködtesse is. *Torridae Amaryllidis erga Daphnidem flammulae* (Amaryllisz égő szerelme Daphnisz iránt), (Nagyszombat 1730) címmel allegorikus pásztorjátékot is írt, azt akarván bemutatni, hogy a Caro (Hus), a Mundus (Világ) és a Daemon (Ördög), az emberi nem esküdt ellenségei, háborút indítanak a Lélek ellen, és le is győznék, ha az Égi Vőlegény isteni segítsége nem támogatná. A játékban Amaryllisz a Lelket, Meliboeus a Húst, Corydon a Világot, Mopsus az Ördögöt, Daphnisz Jézust jelenti.

A latin szerzetesi költészet jelentősége egyes-egyedül fejlődéstörténeti: a művek nagy tömege, az ugyanazon fogásokat alkalmazó feldolgozási mód, 419számos műfaj és téma a század második felében egyre gyorsuló ütemben elmagyarosodott költészetét nagyban befolyásolta. Az elvilágiasodó nemesi literatúrában természetesen alig juthatott szóhoz a jezsuiták kegyes, Regnum Marianum-hazafisága, de a tőlük elkezdett honfoglalási eposz az irodalom egyik központi kérdésévé vált; erőteljesen megindult az ország tájainak költői feldolgozása, a réginel már realisabb alapon, népi mondák felhasználásával; a kiséposz és a heroida pedig lényegesebb tartalmak kifejezésére is alkalmasnak bizonyult, mint amire a szerzetesek használták.

Az iskoladráma

A jezsuita latin iskoladráma az első periódusban meghonosodott szabályoknak megfelelően fejlődött tovább. Változás leginkább abban állapítható meg, hogy az előadások tömegjelenséggé váltak, és a főurak elidegenedése, a nemzeti kultúréletről való kikapcsolódása után főként a művelt nemesi közönség vallásos-ideológiai nevelésére és szórakoztatására irányultak. A gazdag jezsuita rend megengedhette magának, hogy az új alapítású és különösen exponált helyen fekvő nagy iskolái (Kolozsvár) mellett a kisebbekben is rendszeresen hozasson színre drámákat. A legfejlettebb színházi élet természetesen Nagyszombatban folyt, ahol Eszterházy Pál 1692-ben színpadot építtetett. Az iskolai előadások száma azzal is nőtt, hogy az erőre kapó piaristák is rendszeresen tartottak anyagi erejüknek megfelelő színvonalon látványosságot nyújtó előadásokat.

A közönség összetételének megváltozása elsősorban a témaválasztásban éreztette hatását. Külföldi eredetű darabok mellett a rendi nacionalizmust vallásos átfogalmazásban terjesztő szerzetesek előszeretettel dolgoztak fel magyar történeti tárgyakat, különösen István, Imre és László, a "régiszent királyok" életéből vett epizódokat és a Hunyadi-ház viselt dolgait. Kassán 1708-ban a jezsuiták Rákóczi tiszteletére egy Mátyás-drámát is bemutattak, hogy megpróbálják csökkenteni a fejedelem irántuk érzett ellenszenvét. A hagyományosnak mondható témák mellett színpadra vitték a nagy arisztokrata családok egyes tagjait is, akik mint a feltétlen királyhűség példái, mint eszményi vezetők léptek a nemesi közönség elé. A szerényebb műveltségű megyei-városi publikum nagyobb figyelembevételével magyarázza azt is, hogy a 18. század húszas éveitől kezdve nagyobb számban adtak ki nyomtatott programokat. Ezek az egy-két leveles röplapok a drámák szereposztását és rövid tartalmát ismertették, s a latin mellett a környék nyelvhasználatához igazodva a nép nyelvén is megjelentek. Máskülönben továbbra is szigorúan az előírt latin előadási nyelvhez ragaszkodtak a szerzők.

Az iskoladrámák kéziratának legnagyobb része elveszett, nyomtatásban pedig csak kevés jelent meg közülük. Hazai szerzők néhány darabjának a szövege azonban – szemben a megelőző periódussal – szerencsésen fennmaradt, s ezek alapján a művek tipikus vonásai már pontosabban megállapíthatók. A darabokat általában allegorikus alakok elő- és utójátéka keretezte. Ezeket versben írták, zenével, kórusokkal adták elő. Feladatuk az volt, hogy a barokk szimbolizálás eszközeivel tömörítetten ábrázolják a cselekményt és a tanulságot. Az egyes felvonásokat ugyanezen gépezet felléptetésével rekesztették 420be. A cselekményt általánosan alkalmazott fogásokkal bonyolították. A gáncstalan hősök ellenfeleit igen gyakran a mellőzöttség érzése vagy a hatalomvágy sarkallta gonoszságra; nagy szerepet játszott a barátság, amely az iskolai színpadon a szerelmet pótolta. A darabok bővelkedtek meglepő, teljesen váratlan fordulatokban, amiket rossz helyre juttatott levelek, váratlan hírek, félreértések és félreismerések okoztak; a cselekménybonyolítás más módját nem is ismerték. A hely és idő egységével nemigen törődtek a szerzők: a szín megváltoztatását hatáskeltésre használták, a darabok nemegyszer több év eseményeit ölelték fel, máskor csak következtetni lehetett az időtartamra.

A magyar jezsuita szerzők eredeti darabjainak típusaként a Nagyszombatban 1727-ben előadott és megjelentetett *Fides in regem et patriam, seu Georgius Estoras ad Nicopolim gloriosa morte sublatus* (Hűség a királyhoz és a hazához, vagyis Eszterházy György Nikápolynál történt dicső halála) című darabot, Jób Gábor (1693–1759) alkotását ismertethetjük. Tárgya Zsigmond király egyik (egyébként az

Eszterházyak jóváhagyásával, családi dicsőségük emelésére hamisított) okleveléből való. A címben szereplő Eszterházy Györgyöt a király a törökök ellen hadban álló sereg vezérévé teszi meg, mire riválisa, Remundus, aki úgy érzi, hogy méltatlanul mellőzték, bosszúságában a török szultánhoz pártol. Árulása sem a nikápolyi csata elvesztésében, sem Eszterházy hősi halálában nem játszik szerepet, de jó alkalmul szolgál látványos jelenetek színpadra vitelére. Remundus fogságba ejti a hős fiát, Eszterházy Miklóst, és elveszi láncát, amit apjától kapott ajándékba, de mikor utóbb ő lesz rab, a lánc láttán az elveszett gyermek gyilkosának hiszik és halálra ítélik. A mérget is kiissza, de nem hal meg meg, az árulót Eszterházy György a csatában teríti le. Apja temetésére azután az Eszterházy-fiú is előkerül (miután egy paraszt megtalálta, kirabolta és – a század nemesi nézőinek megdöbbenésére – örökös házi szolgaságra szánta), s Galántát kapja királyi adományként. A darab nem szűkölködött látványos jelenetekben: harc, csapatok vonulása, jósló török mágusok hókusz-pókusza, pompás temetés kötötte le a kíváncsi nézőt. A darab végén a nagyszombati jezsuita iskolát megszemélyesítő Pallas Tyrnaviensist lehetett látni, amint diadalszekéren bevonul és megjutalmazza az arra érdemes diákokat. Hasonló módon készült a többi darab is, mint Világi István munkája, az *Arsinoe* (Nagyszombat 1730) vagy Kovács Pál (szül. 1698) műve, az *Emericus Bebecus et Joannes Zápolya Roxiae gubernatores a Ludovico I.... constituti* (Bebek Imre és Zápolya János, I. Lajostól rendelt oroszországi kormányzók), (Kolozsvár 1724). Ez utóbbinak a tárgya azáltal vált aktuálissá, hogy Nagy Lajos oroszországi helytartóihoz hasonló szerepet töltöttek be Erdélyben a gubernátorok.

A piarista dráma ízlésben, szerkezetileg semmit nem különbözött a jezsuitákétól. A mintát ebben a nemből is Moesch Lukács adta meg a *Vita poeticában*. Utódai között Szlavkovszky Benedek (1684–1748) *Fomes discordiae* (Viszály szítója), (Nagyszombat 1714) című darabjában Salamon és Szent László viszályát vitte színre. Drámáját teljesen a jezsuita minta szerint szerkesztette meg, allegorikus játékok beiktatásával. Mint Moesch Lukács poétikájának híve, a drámai 421 jambusokat úgy írta meg, hogy a számkaballszítka szerint minden sor betűinek összege az előadás évét, 1714-et adja ki.

A latin iskoladráma ebben a periódusban sem járult hozzá a magyar drámairodalom gazdagításához. Rendkívüli elterjedésével, az iskolai színjátszásnak az ország minden területén való meghonosításával azonban megteremtette a feltételeket arra, hogy – mikor a társadalmi igény ezt sürgetővé tette – a magyar nyelvű iskoladrámának adhassa át helyét. A magyar drámairodalom pedig – nem éppen előnyére – majd ebből a magyarrá vált iskoladrámából lesz kénytelen magasabbra törni.

*

A műfajaiban, tematikájában rendkívül differenciált latin jezsuita irodalom a 18. század első felében elárasztotta az országot. Mivel a jezsuita szerzők minden eszközt megragadtak, hogy irodalmi portékájukat kelendővé tegyék az alacsony műveltségi színvonalon álló, történelmi megpróbáltatásoktól megviselt s öntudatát csupán a dicső ősökkel legyezgető nemesi olvasóközönség számára, s minthogy ezek fiait az iskolákban is ugyanezzel a szellemi fegyverzettel szerelték fel, érthető, hogy tanításuk, ízlésük oly mélyen beleivódott a 18. századi magyar nemesség tudatvilágába. Amit e kor nemesei a jezsuitáktól tanultak – akár történetiszemléletről, akár sztoikus magatartásról, akár nacionalizmusról, akár irodalmi formákról legyen szó – azt ez az osztály – a 19. századba is mélyen belenyúlva – hosszú ideig magával hordozta. Az adott körülmények között a jezsuiták literatúrája sok hasznosat is nyújtott, az ebből áradó szellemiség öröksége azonban súlyos tehertételként nehezedett a későbbi nemzedékek világnézetére, politikai és irodalmi munkásságára.

Irodalom

Friedrich Endre: Halápy Konstantin emlékezete. Temesvár 1903. – *Hegedűs István*: Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. EPhK 1909. 321–334. – *Alszegehy Zolt*: A magyar Bebecus-dráma. EPhK 1910. 233–235. – *Alszegehy Zolt*: Magyar tárgyú latin jezsuita drámák. EPhK 1911. 99–114. – *Jákó Károly*: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. 1913. – *Prónai Antal–Császár Elemér*: A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke. ItK 1915. 114–122. –

Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. 1920. (önállóan) és Történetírás és forráskritika, 1938. 353–380. – *Hóman Bálint*: Kishevesi Hevenesi Gábor. Klebelsberg-emlk. 1925. és Történetírás és forráskritika, 1938. 337–351. – *Hóman Bálint*: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. 1925. (önállóan) és Történetírás és forráskritika, 1938. 383–437. – *Juharos Ferenc*: A magyarországi jezsuita iskoladráma története. Szeged 1933. – *Takács József*: A jezsuita iskoladráma. II. 1937. – *Turóczy-Trostler József*: Keresztény Seneca. EPhK 1937. és Magyar irodalom – világirodalom. II. 1961. 156–218. – *Alszeghy Zsolt*: Nemzetietlen-e irodalmunk "nemzetietlen" kora? It 1942. 1–13. – *Serfőző József*: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. 1942. – *Máté Károly*: Az első magyarországi hírlap kérdése. MKsz 1943. 124–135. – *Alszeghy Zsolt*: Faludi Nemes ember-ének magyar rokonai. It 1943. 68–80.